

„Kérem az előleget!”

A megélhetés mintázatai Zs. Nagy Lajos költészetében

„A pénz miatt.”
(Lovasi András)

„A pénz anyagja, a fém azért értékes, mert pénz. A szabályok értelmében a pénz nominális értékét az azt alkotó fém értékéhez kell egyeztetni, hogy attól függjön, ami régebben az az anyag volt. A pénzeket fémük súlya alapján kezdik átértékelni. Amde: a pénznek is megvan a maga ára. A pénzügyi jel tehát nem tudja meghatározni csereértékét, erre csak a hordozója képes, amely értéke viszont az árucikkek rendjében határozódik meg.”

(Michel Foucault)

A szlovákiai magyar irodalom elkülönítése elsősorban nem esztétikai kérdés, hiszen „[a]z esztétikának nincsen szüksége a szlovákiai magyar irodalomra. [...] Az identitásnak talán igen” (NÉMETH 2004; 11). Ha a jellemző beszédmódok, jellegzetes műfaji és stílári kategóriák, az áthagyományozott tradíciók segítségével szeretnénk legitimálni ezt a meghatározást, nem járnánk sikerrel. A rendszerváltás után induló generáció képviselői, például Csehy Zoltán és Polgár Anikó klasszikus alapokon működő poétikája, Vida Gergely és Mizser Attila különböző regisztereket és kulturális kódokat elegyítő költészete, vagy Németh Zoltán egy-egy tematika köré szerveződő verseskönyvei talán kevésbé kötődnek a szlovákiai magyar költészet korábbi tradícióihoz, mint a „magyarországi magyar irodalom” különböző irányzataihoz és trendjeihez. Némi distanciával ugyan ez elmondható a kortárs rangidős költőkről, a klasszikusokról is: Cselényi László neoavantgárd kifejezőmódja nehezen vezethető le a korábbi (cseh)-szlovákiai magyar irodalomból, azonban esztétikai elvei alapján nem választható le a „nem csehszlovákiai” irányzatról. Tőzsér Árpád hatalmas műveltséganyagot mozgó, számos tradíciót magába foglaló költészete is a magyar irodalom centrális jelenségeihez, leginkább a *Nyugat* és az *Újhold* nyelvviségéhez köthető.

Mégis, a szlovákiai magyar irodalom kétségkívül létező, körülhatárolható közösség. Szinte közhely, hogy a regionális irodalom fogalma a nemzeti irodalom terminusához viszonyítva minden esetben valamilyen mértékű elkülönülést, kiemelést, és ezzel együtt hiányt is jelöl. Mindaz, ami „regionális”, rendelkezik olyan specifikumokkal, tulajdonságokkal, amelyek miatt a „nemzeti” önálló identitással rendelkező részeként azonosítható (SZILI 2005; 156–161). Azonban a „regionális” a „nemzetihez” képest mindig szűkebb, bizonyos mértékig szükségszerűen szemben áll azazal, hiszen benne a kanonikus pozíciók alternatív értékrend szerint rendeződnek el. Deleuze és Guattari szerint a kisebbségi irodalom jellemzője „a nyelvi deterritorizáltság, az individuálisnak a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása, valamint a kollektív megnyilatkozás-elrendeződés. Következésképp a »kisebbségi« nem bizonyos irodalmak jelzője, hanem minden olyan irodalom forradalmi feltételeit jelöli, amely a nagynak (vagy az intézményesítettnek) nevezett irodalmon belül létezik” (DELEUZE–GUATTARI 2009; 37). A szlovákiai magyar irodalom is rendelkezik egy saját értékstruktúrával, intézményességgel, kulturális kódrendszerrel, amely, ha a magyar irodalom egészét, vagy a szlovákiai intézményes irodalmat tekintjük centrumnak, periférikus, azonban az egyedisége abból adódik, hogy önálló középponttal rendelkezik, ő maga lesz egy centrum (SZILI 2005; 164–165). Ilyen értelemben a létezése attól függ, a többségi irodalom mennyiben teremti meg az intézményes működés kereteit: a regionális centrum, a szlovákiai magyar irodalom létezése mindenekelőtt finansziális feltételek, tehát pénz függvénye.

Cselényi és Tözsér mellett a hatvanas évek első felében indult generáció harmadik jelentős, de talán kevésbé ismert képviselője Zs. Nagy Lajos (1935–2005), akinek előbeszédyszerű, a köznyelvre épülő szövegalkotása szintén nem a (cseh)szlovák elődökkel és kortársakkal, hanem Kálnoky és Petri eszköztárával mutat rokonságot. A narratív jellegű, fragmentált, az ismétlés és a mellébeszélés poétikáját is működtető szövegek voltaképp a generáció egyik legérdekesebb, legkorszerűbb korpuszát képezik. A *Cudar elégia* című, 1981-es, válogatott kötet fülszövegében feltehetően a szerkesztő, Zalabai Zsigmond foglalja össze a pálya addigi alakulását: „Zs. Nagy Lajost, a csehszlovákiai magyar líra középnemzedékének képviselőjét a *Tériszony* című kötete emelte költészetünk élvonalába. A korai, könnyed impressziókat rögzítő dalok után rányílt a szeme az emberi fonák-ságokra, a XX. századi társadalmi lét, a modern civilizáció, az elgépiesedő világ ellentmondásaira, melyeket sajátosan fanyar groteszk képekben leplez le, a szatirikus-ironikus hangvételben találva meg azt az ellenszert, amely biztosíthatja az emberi személyiség integritását” (ZS. NAGY 1981).

Zs. Nagy verseinek tematikus fókuszában sok esetben a költészetből megélni akaró szlovákiai magyar költő figurája áll, ezáltal a kisebbségi lét dilemmáját, toposzát gondolja újra, az elkerülhetetlen közéleti, politikai tartalom pedig a személyeségen átszűrve jelenik meg. (Itt szintén Petri, valamint Petőfi költészete említhető párhuzamként [vö. MARGÓCSY é. n.; 158–166]). A pénz a megélhetés eszköze, amelynek csereértékét a versbeli költőfigura számára a szöveg jelenti, a csere mindenkori létrejötte azonban a kulturális intézményrendszer (a folyóiratok, a kiadók, az irodalmi szervezetek) függvénye. A megközelítésmód újszerűsége abban áll, hogy Zs. Nagy költészetének ezek a darabjai is az ironia, a groteszk, a szatirikus hang, a humor lehetőségeit aknázzák ki. Ez jellemzi az 1985-ös *Vers a Förtelmes Kaszálógépről* (ZS. NAGY 1994; 92) című szöveget is, amely az intézményrendszer és a szlovákiai magyar költő közötti differenciát mutatja be. Csehy Zoltán megfogalmazásában a vers „nagy ívű életlátomás”, „önéletrajzi summázat”, „a liturgia nyomán kreált magánhasználatú szertartásleírás, mely groteszk módon reflektál a csehszlovákiai magyar irodalom esztétikai kritériumrendszerként való felfogásának komikus csődjére is” (CSEHY 2008). A Förtelmes Kaszálógép egyfajta mitikus lény, megváltó, vagy inkább istenalak, „Nagyúr”, amely köré a vers szcenikájában kultusz épül. A testének (karosszériájának) tisztelete, díszbe öltöztetése, a hozzá szóló imák és énekek egyaránt a tradíciót idézik: „*iromba dög / ott áll a dombon feketén / iromba dög / fáradt olajjal megkenik / kerekeit a szeretőim / csipkés kaszáját lepucolják / a ledér őszi kurtizánok / indul felém / kifényesítve és csörögve [...] // fohász / istenkém miért akarsz karóba húzni / miért csapod meg a vérem / minek keresel ürügyet / a beleimben*”. A versben megjelenített közösség Kaszálógéphez való viszonya azonban a liturgia szó eredeti, szó szerinti jelentését, a nép szolgálatának, azaz továbbgondolva, a közért való munkának a motívumát helyezi előtérbe. A szlovákiai magyar költő szerepében megszólaló én nemcsak kéréssel, könyörgéssel, hanem elvárással is fordul a Kaszálógép felé. A vers szcenikája szerint a gép (amely nemcsak a pusztítás, a halál, hanem ezzel együtt a betakarítás, a termés, a javak, a jövedelem jelképe is) közeledik, a vers beszélője (aki túlélni és a javakból részesedni szeretne) pedig a szertartás keretében különböző viselkedési formákkal, verbális fordulatokkal, eltérő regiszterekkel igyekszik felhívni magára a figyelmet. Felmutatja a szlovákiai magyar költő attribútumait, a szervezetet, amelynek tagja, a témákat, amelyekről ír, de a Kaszálógép semmiről nem vesz tudomást: „*ő csak jön / a Nagy / és Förtelmes Kaszálógép / jó napot Kaszálógép / nem látod hogy itt van / a csemadok meg a / csehszlovákiai magyar / költészet // azt mondja nem látja // és csak jön és jön / nem látod te Förtelmes / Kaszálógép*

/ itt van zsenagy / a legesleginkább ajnározott / a legeslegebb költő // azt mondja nem látja [...].”

A szerkezet, a scenika Eisenstein montázstechnikájával, a bergsoni filmes idő- és mozgásfogalommal is összefüggésbe hozható. Két egymással párhuzamos képsor, halmaz keletkezik, és a néző (jelen esetben az olvasó) mindkettőt látja, egyrészt a Kaszálógép mozgását; másrészt a többi jelenetet (kamaszdalokat, imákat, a testiséget) is, mintha egy osztott képmezőt szemlélne: „úgy tűnik, mintha a képsíknak [...] két pólusa volna: az egyik a térbeli halmazok oldalán, ahol viszonylagos változásokat visz be a részek vagy a részhalmazok közé; a másik az egész oldalán, amelynek a tartamban való abszolút változását fejezi ki. [...] A képsík kétfelől szemlélt mozgás: egy térben elterülő halmaz részeinek az elmozdulása s egy időtartamban alakuló egész változása” (DELEUZE 2008; 29–30). A gép kiszámítható, egyenes vonalú, független útja, valamint a különböző csoportok és figurák, hangok dinamikus, folyton változó mozgása, illetve ennek a dinamizmusnak az állandósága feszül szembe egymással, és a humor forrása az, hogy beavatottként már jó előre látjuk a történet végét: a gép a növényekkel együtt lekaszálja a neki integetőket, vagy legjobb esetben is elhúzza a szlovákiai magyar irodalom mellett, és a szlovákiai magyar költővel egyáltalán semmi sem történik: „azt mondja nem veszi észre / *istenem* / te is olyan vagy / mint a Nagy Kaszálógép / süket mindenre vak is / a szépre jóra / nem veszed észre hogy / beültetődünk radioaktív nárciszokkal / nem észleled hogy / zsenagy ez a szerfölött nagyra becsült költő is // nem látja nem veszi észre [...]” A Kaszálógép számára nem létezik a szlovákiai magyar irodalom mint territórium: a vers implicit módon egy olyan mechanikus, gépies rendszert, algoritmust vázol fel, amely nem képes érzékelni azt az elkülönülést, azt a deterritorializáltságot, amely a kisebbségi kultúrát jellemzi. A vers töredékes, ismétlődő szerkezete az algoritmus alkalmazkodásának a lehetőségét hordozza, ami azonban sosem következik be, a gép reprodukálható eljárásai nem alkalmasak erre. A konfliktus abból adódik, hogy a vers beszélője a Kaszálógépet nem mechanizmusok és funkcionális szerepek szerint értelmezi, hanem egyfajta választásra képes, mesterseges intelligenciának tekinti, olyasmit vár el tőle, amire az nincs beállítva. Az allegória kiválóan érzékelteti, hogy a kisebbségi író „író-mivolta” a rendszerek közötti elhelyezkedés feltétele, ahogy a kisebbségi lét tétje is (a hétköznapiakban) a rendszerekhez való viszonyulás, a pozíció megtalálása.

Az 1979-es *Fülsattogtató* (ZS. NAGY 1981; 101) a szlovákiai magyar költő dilemmáit jóval közelebbről mutatja be, az elveszett kézirat toposzát alkalmazza, a tárgyá voltaképp ironikus módon a meg nem írt vers, a hiányzó szöveg, egyfajta metatextusról van szó: „A kutyám, III. Sátán, meget-

te a versem. / Íme, papírcafatok a lábam előtt: / költészetmaradék, versmorzsák. / Sátán boldogan csattogtatja fülét. / Eredj innen, te gyászkerelő! / Nem megy, nem tud magyarul. / Egy hete vettem ötven koronáért. / S mint látható: megéri a pénzét. / Verssel táplálkozik, mint valami / széplélek. Hűséges jószág: mindennap visszaszökik / volt gazdájához.” A vers élőbeszédszerű, prózai jellegű, és a költészetet, annak megvalósulását éppúgy a kisebbségi közegben, kontextusban gondolja el, ahogy az előző szöveg. A groteszk itt a váratlan szituációból, a kiszámíthatatlan történésekből, illetve a kutya figurájának mitikussá növesztéséből adódik. Sátán szintén egyfajta ősgonosz, éppúgy gépies, mechanikus működéseket mutat, ahogy a Kaszálógép. A többségi társadalomhoz tartozik, hiszen szlovák, és számára szintén értelmezhetetlen, funkciótlan, differenciálhatatlan jelenség a szlovákiai magyar költészet, olyannyira, hogy rendre meg is semmisíti annak materiális bizonyítékait, magukat a verseket. A Sátánhoz rendelt tulajdonság (vagyis hogy megeszi, megrágja a verset) éppen ellentétes az alkotással. Deleuze és Guattari Kafka és a kisebbségi irodalom kapcsán egymást kizáró tevékenységként értelmezi az evést és a megnyilatkozást, a beszédet és az írást, hiszen ugyanazt a testrészt veszik igénybe: „[M]inden nyelv, legyen szegény vagy gazdag, deterritorializálja a száját, a nyelvet és a fogakat. A száj, a nyelv és a fogak a táplálékban lelnék eredendő territóriumukra. A hangképzési feladatok révén a száj, a nyelv és a fogak deterritorializálódnak. Az evés elkülönül tehát a beszédetől, de még inkább, minden látszat ellenére, az írástól: bár tudunk írni evés közben, könnyebben is, mint beszélni, de az írás fokozottabban alakítja a szavakat olyan dolgokká, amelyek rivalizálnak az élelemmel. Tartalom és kifejezés elválnak egymástól. Beszélni, vagy még inkább írni annyit tesz, mint böjtölni” (DELEUZE–GUATTARI 2009; 40). Érdekes, hogy Deleuze és Guattari éppen Kafka *Egy kutya kutatásai* című novelláját említi példaként, ahol „a kutyák úgy próbálják elfoglalni a másik száját, hogy ennivalóval tömik tele, hogy ne tudjon már több kérdést feltenni. [...] Kutatásai során a kutya két tudomány között vacillál. A táplálék, a Föld, vagyis a lehajtott fej tudománya [...] és a zene, a »levegő«, vagyis a felemelt fej tudománya között” (DELEUZE–GUATTARI 2009; 41). Sátán esetében ilyen dilemmáról nincs szó: verssel táplálkozik, ráadásul Sátánként ő már a harmadik, a vers felzabálásának művelete tehát újra meg újra megismétlődik, a szlovákiai magyar irodalom rituális felszámolása sorozatként, ciklikusan jelentkező állapotként értelmezhető. Az elpusztított vers helyét mindig egy újabbnak kell betöltenie, a versbeli szituáció az egymást helyettesítő kéziratok láncolatát hozza létre. A III. Sátán által megevett vers nyomai egy másikra, a legjobb versre, sőt a még meg nem írt versre utalnak: „E cafatokból ítélve: a papírlapon / SEMMI SE

volt. / Annál rosszabb, így nyilvánvaló, / hogy az egyik MEGÍRATLAN remekművet / semmisítette meg ez a / pokolfajzat. / Hisz köztudott, hogy a költő / legjobb verse: az épp megírandó.” A szövegter így végtelen játéktérként értelmeződik, amelyben az általunk olvasott vers meg nem írt versváltozatok helyett áll: ironikus módon, miközben a szlovákiai magyar vers pusztulását fogalmazza meg, maga teszi legitimmé (tematikus jegyei és struktúrája alapján) a fogalom használatát.

A vers, a nagy mű lehetősége azonban nemcsak eszmei, terminológiai, hanem egzisztenciális tétikkel is bír, amennyiben pénzre, a pénz pedig megélhetésre váltható. Ezt viszi színre az 1978-as *Várakozás* (ZS. NAGY 1981; 98), amely a Petri-féle szövegalkotást idézi: a vers beszélője, miközben a postáskisasszonyra vár, a gondolatmenetét jegyzi le, a valódi történet azonban háttérben marad. Miközben mindent megtudunk a postáskisasszonyról, és a várakozás többféle magyarázatát is megkapjuk, szinte elfelejtjük a vers elején közölt információt, mely szerint a beszélő az *Új Szóra* vár, nyilván a napilapra, az abban megjelenő versre, az onnan kapott honoráriumra: „várom a postáslányt (mit postáslányt hisz ikrei vannak) / micsoda hűséges olvasó / mondja az új szó / s tényleg az új szót várom / de a postáslánynak szép / telt combjai vannak / s kíváncsi vagyok / portisch megverte-e szpaszkijt / nem jön a postáslány / pedig most már / arra is kíváncsi vagyok / mit keresett bonnban kádár / s gierek prágában / sőt / érdekelne az új madridi kormány / carter halandzsája / az emberi jogokról / s főképp / hol van a postáslány / tán / ikreket nemzenek / újra?” Látszólag az ént a humán és közösségi tartalmak érdeklík, valójában azonban a pénzt várja, amit a posta hoz, hasonlóan Petri *Horatiusnak rossz napja van* (PETRI 2003; 270) című verséhez: „Tartsanak el, és hízelegjenek, / de ugyanakkor hagyjanak békén, / küldjenek pénzt postán.” Mindkét szöveghely esetében a pénz a simmeli fogalommal állítható párhuzamba, amelynek jellemzője, hogy a pénzhez való viszony a társadalom kulturális és közösségi kódjait változtatja meg, a tradicionális társadalmi kódokat a mennyiségi szemlélet váltja fel. A posta, a pénz strukturálja a költő idejét, nemcsak a várakozás tekintetében, hanem azáltal is, hogy az idő eltöltésének módját meghatározza az, hogy rendelkezésre áll a pénz vagy sem. A *Várakozás* című vers azonban nemcsak az idő haszontalan eltöltésének módját fogalmazza meg, hanem ironikus módon akként a szöveggént tűnik fel, amely a várakozás időtartama alatt született. A költő munkája éppen ez, hogy ideje legyen írni: az alkotás pedig maga a termék, amely aztán az *Új Szó*ban vagy máshol pénzre cserélhető. Ez a körkörösség egyszerre utal a gazdasági körforgásra és az időbeliségre. Derridánál olvasható, hogy „[a]z *oikonomia* egész problematikájának, az egész ökonómiai mezőnek a *középpontjában* a kör alakzata áll, amennyiben

lehet ezt mondani egy körről. Gondoljunk csak a kereskedelmi forgalomra, a javak, a termékek, a pénz vagy az áruk körforgására, a költségráfordításra, a megtérülésre, a használati érték és a csereérték felcserélődésére. A körben forgás motívuma arra enged következtetni, hogy az ökonómia törvénye a kezdőponthoz, az eredethez, az otthonhoz való – körszerű – visszatérés törvénye is” (DERRIDA 2003; 17). A pénzzel időt nyerünk, hogy legyen módunk költeni, szerezni (érdekes, hogy a magyarban mindkét szó többjelentésű). A költő tehát úgy szorul ki a „normális” pénzkeresők közül, hogy semmittevővé válik, a semmittevés azonban munkaként jelentkezik. Ez a sajátos életforma az adott korszakban, a 70-es években és az adott közegben, a csehszlovákiai magyarlakta vidéken nemcsak anyagi szempontból jelentett egzisztenciális fenyegetettséget – ebben az értelemben, ha a szlovákiai magyar irodalom esztétikája nem is, de a megélhetés sajátos kisebbségi mintázata kirajzolódik Zs. Nagy Lajos költészetében.

Kiadások

- PETRI György (2003): *Összegyűjtött munkái I. Versek*. Magvető, Budapest
ZS. NAGY Lajos (1981): *Cudar elégia*. Válogatott és új versek 1958–1980. Madách, Pozsony
ZS. NAGY Lajos (1994): *Édeni vihar*. Válogatott és új versek. Madách-Posonium, Pozsony

Irodalom

- CSEHY Zoltán (2008): *Nekünk nyolc?* Fiatall szlovákiai magyar költők – 50 év távlatából? <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2008/2008-september/332-csehy-zoltan-neskuenk-nyolc>.
DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix (2009): *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Qadmon, Budapest
DELEUZE, Gilles (2008): *A mozgás-kép* (Film 1.). Ford. Kovács András Bálint. Palatinus, Budapest
DERRIDA, Jacques (2003): *Az idő adománya*. Ford. Kicsák Lóránt. Gond–Palatinus, Budapest
MARGÓCSY István (é. n.): *Petri György: Összegyűjtött versek*. In Uő: „Nagyon komoly játékok”. Pesti Szalon, Budapest, 158–166.
NÉMETH Zoltán (2004): *Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem?* Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. In H. Nagy Péter (szerk.): *Disputák között*. Tanulmányok, esszék, kritikák a kortárs (szlovákiai) magyar irodalomról. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 11–27.
SZILI József (2005): *A világirodalom és a nemzeti irodalmak fejlődéstörténet-elmélete*. In Uő: *Irodalomtudat-hasadás*. Az irodalom interkulturális elmélete. Bállassi, Budapest, 156–169.